

Павлюк Р.О.
асистент, аспірант
Полтавський державний
педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

Формування творчої, креативної особистості майбутнього вчителя початкових класів: психолого-педагогічний аспект

Погляд на креативність як універсальну рису особистості людини, зокрема, майбутнього педагога, завданням якого є активізація творчого потенціалу вихованців, передбачає визначення розуміння творчості. Творчість розуміється нами як процес створення чогось нового, при чому процес не запрограмований, непередбачуваний і раптовий. При цьому до уваги не береться цінність результату творчого акту і його новизна для великої групи людей, для суспільства або для людства. Головне, щоб результат був новим і значущим для «творця». Самостійне, оригінальне вирішення учнем задачі, котра вже має відповідь, буде творчим актом, а його самого вже варто оцінювати як творчу особистість.

Але не кожен особистість варто вважати творчою особистістю або творцем. Подібна позиція пов'язана з іншим розумінням природи творчості. Тут крім незапрограмованого процесу створення нового, береться до уваги цінність нового результату. Він повинен бути загальнозначущим, хоча його масштаб може бути різним. Важливою рисою творця є сильна і стійка потреба у творчості. Творча особистість не може жити без творчості, вона бачить у ній головну мету і основний зміст свого життя.

Розроблений метод «креативного поля» (Д. Богоявленська) базується на рівнях інтелектуальної активності.

Якщо при самій добросовісній і енергійній роботі досліджуваний залишається у рамках початково знайденого способу діяльності, його інтелектуальну активність відносять до стимулювально-продуктивного, пасивного рівня.

Пасивний рівень – це не стан бездіяльності, не намагання запобігти розумовій напрузі. Це діяльність, яка визначається кожного разу якимись зовнішнім стимулом, це безініціативне прийняття того, що задано ззовні.

Наступний рівень – евристичний. Він характеризується виявленням тієї чи іншої міри інтелектуальної ініціативи, а не стимульованої ні зовнішніми, ні суб'єктивною оцінкою результатів діяльності як незадовільних.

Вищий рівень інтелектуальної активності – креативний [2, 37-39].

Багатьом людям, навіть творчо обдарованим, не вистачає творчої компетентності. Можна виділити три аспекти такої компетентності [11]. По-перше, наскільки людина готова до творчості в умовах багатовимірності та альтернативності сучасної культури. По-друге, наскільки вона володіє специфічними «мовами» різних видів творчої діяльності, набором кодів, котрі

дозволяють їй дешифрувати інформацію з різних галузей і перекласти «мовою» своєї творчості. Третій аспект творчої компетентності являє собою ступінь оволодіння особистісною системою «технічних» навичок та умінь, від якої залежить здатність здійснити задумані та «придумані» ідеї. Саме креативна здатність ґрунтується на творчій фантазії, яка є синтезом уяви та емпатії (перевтілення).

Завданням педагога і є активізація цієї творчої фантазії, яка в свою чергу активізує креативність та розвиває вроджені творчі здібності.

Професор М. Лещенко у своїй праці «Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі» зазначає, що особливого вивчення й аналізу потребують принади ілюзорної реальності, так званого світу фентезі (від англійського слова *fantasy* – фантазія, гра уяви), який за допомогою аудіо-, відеозасобів, рекламних роликів, комп'ютерних та телекомунікаційних мереж, захоплюючих пригодницьких і фантастичних романів, коміксів, газетних публікацій без особливих труднощів бере в солодкий полон все більшу кількість людей, перебування яких в ілюзорній реальності не тільки не обтяжує, а й сприймається як бажаний варіант буття, з якого всім не хочеться вертатись до суворих реалій [7, 8].

На думку російського вченого В. Губайловського, світ фентезі будується подібно математичній моделі, в якій все абсолютно і визначено. Якщо в навколишньому світі границі між добром і злом перемішалися, змазалися і розпливлися, то у фантастичній реальності немає місця моральним сумнівам [5].

М. Лещенко зазначає, що світ фентезі можна сприймати з огляду на дві альтернативні позиції – негативна і конструктивна. Негативна пов'язана з тим, що люди, які перестають цікавитися реальним життям, не сприймають його і бояться як чогось незрозумілого і чужого, прагнуть поринути у фантастичну реальність, яка є зрозумілою і ясною, передбачуваною і прогнозованою, а тому уявляється світом формальної свободи.

Конструктивна позиція передбачає використання властивостей світу фентезі у позитивному для розвитку особистості аспекті. Якщо поставити за мету створення середовища, яке б відповідало бажанням людини і сприяло б її самореалізації й розвитку, то вона має характеризуватися властивостями фентезі і водночас створювати умови для творчих дій, критичного осмислення власної діяльності й обставин життя під кутом гармонізації з потребами особистості й суспільства [7, 9].

Мусимо зауважити, що з огляду на поставлену нами проблему завданням професійної підготовки майбутніх учителів є активізація усіх їхніх креативних здібностей і вироблення мотивації до здійснення навчально-виховного процесу засобами творчості, тобто пошуку креативних шляхів до розвитку власного творчого потенціалу та креативності вихованців.

Поняття творчості не можливо трактувати без його зв'язку з психологією. Психологів завжди привертало питання формування творчого потенціалу, його зв'язок з психічною системою, принципи побудови психічних процесів під час творчого процесу. У зв'язку з цим будемо намагатись визначити основні положення психології на розвиток та формування поняття творчості,

креативність, креативна психічна система, що для нашого науково-педагогічного дослідження має досить суттєву роль.

На відміну від загальних проблем психології, яка вивчає психічні явища і відповідає на питання «Що?» і «Як вони побудовані?», треба перейти до відповідей на запитання «Що з чого походить?», «Які метаморфози психічне й фізіологічне здійснює?», «Заради чого усе це відбувається?». Відповіді на ці питання роблять можливим вивчення генезу функцій і структур психіки й свідомості, й спрямування їх так, щоб креативна психічна система працювала продуктивно.

Спираючись на погляди вітчизняного психолога В. Климента про розуміння поняття «психічна система» і поділу його на два суперечливі один одному поняття зробимо спробу уточнити предмет нашого науково-педагогічного дослідження. Одне поняття – креативна психічна система характеризується створюванням знання, а друге – трансляційна психічна система згідно з «золотим правилом» теорії інформації пов'язана з утратами: на виході із системи її менше, ніж на вході. В діапазоні між протилежними системами креативна система-трансляційна система міститься множина психічних систем, які відрізняються за функціями й комбінаціями елементів [6, 105].

Концептуальне визначення креативної психічної системи – це установлення системи поглядів, способів розуміння, тлумачення механізму творчості, які вирізняють його серед інших механізмів психіки й свідомості, і надають йому незалежності. Оскільки креативна психічна система характеризується створюванням знання, то її розвиток і складає мету системи освіти [6, 106].

Мета людини реалізуватися за допомогою певних засобів. Вони включають у себе те, що своєю силою викликає розвиток механізму творчості, безперервний перехід з одного стану до іншого. Аристотель розглядав засіб як «усе те, що існує заради мети», як «відповідну меті причину», як щось «середнє» між метою і тим, що нею заподіяне [1].

Аналіз Гегелем засобу показав, що мета свого роду умовивід від мети до продукту діяльності («виконаної мети»). Насправді неможливо визначити засіб безвідносно до мети, так і саму мету по відношенні до засобу. Інакше це не мета, а лише прагнення людини. Досягти мети й виконати прагнення – добре вчитися й розвивати творчі здібності – дають різні продукти дій. Наслідки діяльності під контролем прагнення виявляються завжди чимось зовсім несподіваним і незбагненим [3].

Такі світоглядні позиції можна співвіднести і з творчістю – психічною активністю людини, усвідомлення системи Я (психе, свідомість) й не-Я (таємниця, несвідоме в предметі), розв'язання суперечностей між ними, якими вона робить щось несподіване, незвичайне: відкриття, винахід або створює художній образ [6, 421].

Складність вибору засобу творчості полягає у тому, що часто забувають, що процес творчості створює «другу природу», де існують принципово нові закони її життя. Засіб не тільки будить приспані в психічній системі сили, але й

виявляє нові, раніше невідомі властивості. Закон «засіб – психічна система» як і «катор - ґрунт» діє двоїсто: сприяє розвитку цілісності або її розпорошує. Засоби – це сукупність навантажень, що розвивають психічну систему застосуванням впливів:

- системи вправ (призвичаювання до предметів, у діях асиміляції довкілля й творчості);
- чуттєво-інтуїтивних (послідовні образи, наслідування, інтенції, інтуїції, почуття гармонії, код золотого перерізу тощо);
- дискурсивно-логічних (лекція, оповідання, бесіда, пояснення, вказівка тощо).

Системний аналіз механізму творчості людини свідчить, що він – багатфункціональне утворення й виконує функції, які підлягають вправлянню:

- відкриття, внаслідок якого об'єктивна реальність перетворюється на суб'єктивну реальність – на факти свідомості або підсвідомі явища, які так само, як і свідомі, здатні виконувати функції регуляції активності учня;
- проектування й перетворення відображеного відповідно до мети дії чи діяльності на нові образи, думки або почуття – безпосередні регулятори активності людини;
- утілення суб'єктивної реальності – образів, думок і почуттів у формі знакових або матеріальних конструкцій.

Отже, механізм творчості – майже єдиний засіб, що матеріалізує продукти психічної діяльності. Він знаряддя людини, завдяки йому вона втручається в довкілля, практично змінює його, створює нові предмети і явища власними силами. Розуміння його як засобу матеріалізації всіх форм психічного відображення, перетвореного або уточненого, має включитися в єдину систему психологічної експертизи.

На нашу, думку важливим є розглянути структуру творчого процесу. Саме під час творчого процесу ми можемо говорити про формування креативно-віртуальної компетенції майбутніх учителів початкових класів.

Творчий процес не можливий без творчої уяви. У педагогічному словнику С. Гончаренка дається таке визначення даного поняття.

Уява – психічний процес, що полягає у створенні людиною нових образів, думок на основі її попереднього досвіду. Уява тісно пов'язана з абстрагуючою діяльністю мислення. Уяву класифікують за ступенем умисності (довільна й мимовільна), активності (відтворююча й творча), узагальнення образів (абстрактна і конкретна) та змістом і видами професійної діяльності. Особливим видом уяви є створення образів бажаного майбутнього. Розвиток уяви – необхідний фактор підготовки підростаючого покоління до творчої діяльності [4, 342].

Творча уява становить значний інтерес як здібність, яка відіграє важливу роль у всіх сферах людської діяльності і є її складовою [9, 129].

Творча фантазія бере участь у духовному формуванні особистості. Активне життя людини починається у грі, і саме в ній фантазія створює особливий

новий світ, в якому дитина відчуває себе певним господарем і завдяки якому вона, граючись, дістає можливість збагнути найпростіші відношення в оточуючій її дійсності. В. Белінський писав, що в дитинстві фантазія є переважно здатністю і силою душі, головним її діячем, першим посередником між духом дитини та світом дійсності, що існує зовні. Крім того, як слушно зазначає Е. Мейман, «фантазія є першою формою діяльності, за допомогою якої свідомість дитини перероблює засвоєний матеріал наочних уявлень і перетворює цей матеріал на її справжнє духовне надбання» [8, 471].

Творча фантазія має знайти здоровий вихід у людських учинках. Люди чомусь дбають про пасивне сприймання і майже зовсім забувають про виховання фантазії.

Підростаюче покоління не завжди оволодіває творчою силою фантазії, а стає пригніченим її руйнівною силою, спрямовую за принципами моралі, і т. д. Психологи та педагоги занепокоєні тим, щоб дати уявлення молоді про здоровий напрям.

У зрілому віці фантазія не деградує, як твердять деякі психологи, вона лише переключається на виконання нових завдань, які ставить перед людиною суспільство, та істотно перетворюється.

У фантазійно специфічній діяльності психічні процеси, властиві людині, втрачають свою ізольованість, самостійність і перетворюються на моменти фантазії.

Аналізуючи цілеспрямовану перебудову діяльності організму і його психіки для здійснення певної функції, видатний фізіолог О. Ухтомський увів принцип домінанти як робочий центр нервових центрів. Він полягає в тому, що «поведінка організму, функціонування мозку різко змінюється, коли в тому або іншому центрі виникає джерело підвищеної збудженості. Воно набуває значення пануючого фактора в роботі інших центрів: накопичує в собі збудження із віддалених джерел, але гальмує здатність інших центрів визначається тим, куди в даний момент переноситься пануюче джерело збудження» [10, 262-263].

Принцип домінанти добре пояснює специфіку людської психіки, яка здійснює цілеспрямовану роботу.

Для розкриття специфіки фантазії доцільно ввести поняття загальної та часткової мотивації, дійсне для протікання кожного психічного процесу. Загальний мотив фантазії полягає у створенні нового продукту з елементів, значно віддалених один від одного. На шляху досягнення цієї мети відбувається зміна часткових мотивацій, яка підкоряється провідній. Часткова мотивація може виступати на певних ступенях створення цього продукту як провідна. Ми можемо знайти окремі мотивації у задумі твору, а також при втіленні задуму в реальний твір.

Відмежування фантазії від інших психічних процесів вносить лише попередню ясність у характеристику її специфічних рис. Той висновок, що в процесі фантазії відбувається певний синтез віддалених елементів, примушує нас рухатися далі в глибину, в серцевину змісту цього поняття.

На думку відомого психолога В.Роменця, пошук смислу і створення нового образу мають у своїй основі насамперед зіставлення. Коли говорять про смисл фантазії, дуже часто як частковий її витвір наводять стародавню скульптуру – статую асирійського астрального бога – крилатої людини-лева. Тут зіставлені і зближені два дуже віддалених предмети. Сила лева, мудрість людини, перемога над простором – все це злилося воедино і виразило наочно потяг до влади над природою [9, 139].

Підсумовуючи вищевикладене, мусимо зауважити, що формування творчої, креативної особистості майбутнього вчителя початкових класів має ґрунтуватися перш за все на гуманістичному началі стосунків викладача та студента. Такі стосунки сприяють підвищенню рівня особистої значимості для суспільства, усвідомлення студентом своєї важливої ролі у формуванні нової української генерації. Разом з тим, навчання у ВНЗ повинно ґрунтуватись на творчості та сприянні розвитку креативності кожної особистості. Саме творчого, креативно мислячого, адекватного сьогоденним вимогам учителя чекають у школі.

Література:

1. Аристотель. Сочинения в 4-х т. – М.: Мысль, 1981.
2. Богоявленкая Д.Б. Пути к творчеству. – М.: Знание, 1981. – 96с.
3. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. В 3-х т. – М.: Мысль, 1974.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376с.
5. Губайовский В. Обоснование счастья: О природе фэнтези и первооткрывателя жанра // Новый мир. – 2002. - №3.
6. Клименко В.В. Психологія творчості: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 408с.
7. Лещенко М.П. Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі: До проблеми педагогічної майстерності: Навчально-методичний посібник. – К.: АСМІ, 2003. – Ч.1. – 304с.
8. Мейман Э. Лекции по экспериментальной педагогике. Ч.1. – М., 1914.
9. Роменець В.А. Психологія творчості: Навч. посібник. 3-тє вид. – К.: Либідь, 2004. – 288с.
10. Ухтомский А.А. Принцип доминанты // Физиология нервной системы. Вып. 3. Кн.1. – М., 1952.
11. Stain B.S. Memory and Creativity // Handbook of Creativity. – Ed. of J.A. Glover and other. – Plenum Press, N.Y. and London. 1988.